

Mr Srbislav BUKUMIROVIĆ

VOJNA PUBLICISTIKA I ŠIRENJE VOJNIH INFORMACIJA I ZNANJA

U članku pod naslovom »O značaju vojne pisane reči«, objavljenom u br. 6 prošle godine u ovom istom časopisu, izneo sam svoja razmatranja o vojnoj pisanoj reči kao izvoru informacija i sredstvu komuniciranja u oblasti vojne nauke, vojnostručnog i ideološko-političkog rada.

Ovog puta pokušaću da iznesem neke podatke o tiražima, širenju i čitanju vojne publicistike, naučnih i stručnih publikacija. U stvari, ovaj napis predstavlja, u izvesnom smislu, nastavak mojih razmatranja u prethodnom članku, čineći tako sa njim jednu celinu.

U svom ranijem članku izneo sam podatak da otvorene publikacije iz oblasti vojne teorije i prakse sačinjavaju 1-1,5⁰%, a zajedno sa službenim publikacijama 8-10⁰% svetske produkcije štampanih materijala. To očitó govori o tome koliko se napora danas u svetu u celini, odnosno u mnogim zemljama pojedinačno ulaže u oblasti nacionalne odbrane i jačanja oružanih snaga — u zemljama koje se pripremaju za odbranu, a i u onima koje se spremaju za agresiju — gledano iz ugla vojne pisane reči. U njemu je ujedno istaknuto da otvorena izdavačka delatnost u JNA od rata do danas sačinjava oko 1,1⁰%, a sa službenim publikacijama između 6-8⁰% jugoslovenske produkcije štampanih materijala — mereno prema broju izdatih naslova.

Činjenica je da tiraži, i pored jednostranosti, sadrže podatke o komunikacionom potencijalu svake publikacije. Komunikacioni potencijal i navika čitanja i korišćenja biblioteka su najvažniji elementi širenja informacija i znanja putem pisane reči. U nekim društvenim sredinama, kao što su oružane snage, pisana, odnosno štam-

pana reč, zajedno sa predavanjima, sastancima, usmenim saopštenjima, službenim i neslužbenim kontaktima — predstavlja najvažnije činioce komunikacionog procesa, što je od izuzetne važnosti za razvoj radnih i stvaralačkih sposobnosti, za permanantno obrazovanje i formiranje pogleda na svet.

Govoreći o socijalnim problemima širenja pisane reči, poznati sociolog O. S. Čubarjan kaže: »Društveni karakter čitanja ogleda se, pre svega, u tome što se sam izbor materijala za čitanje i kriterijumi ocenjivanja pročitnog mnogo više nego ranije, pre socijalnih promena koje su se odigrale, određuju faktorima i mehanizmom društvenog uticaja na čoveka. Osim toga, materijali koji se pročitaju i merila ocenjivanja su povod za razmenu mišljenja, što povezuje pojedince i stvara društvenu atmosferu čitanja; i treće, rezultati čitanja se ispoljavaju u društvenoj i proizvodnoj delatnosti čovekovo, određujući njegov pogled na svet i efikasnost rada«.

TIRAŽI VOJNE PUBLICISTIKE STRUČNIH I NAUČNIH PUBLIKACIJA

Na osnovu podataka koje smo uspeli da sakupimo (imajući u vidu koliko se oni teško nalaze kada su u pitanju oružane snage i armija uopšte) sačinili smo dva tabelarna pregleda tiraža vojne štampe, časopisa i knjiga u JNA i nekim drugim armijama sveta, smatrajući da poređenje sa iskustvima i dostignućima drugih predstavlja najbolji pokazatelj sopstvenih uspeha i nedostataka. (Videti tabele 1 i 2)*)

U navedenim tabelama odmah pada u oči veoma mali tiraž vojne publicistike i stručnih časopisa u SAD i V. Britaniji. To još više dolazi do izražaja kada se uzme u obzir veličina engleskog jezičkog područja i broj oružanih snaga na njemu (pored SAD, V. Britanije, Kanade, Australije, N. Zelanda, južne Afrike i Rodezije, engleski je uporedni zvanični jezik i u Indiji i na Filipinima).

U SR Nemačkoj i Francuskoj tiraži su znatno veći. To se naročito uočava na tabeli 3 — gde je dat broj primeraka vojnog lista ili magazina sa najvećim tiražom na hiljadu stanovnika i na hiljadu pripadnika oružanih snaga navedenih zemalja. (Brojno stanje oruža-

*) Prikazane publikacije i štampa ne dele se besplatno, a predstavljeni tiraži su realni. Najveći deo podataka sakupila je redakcija priručnika »Ulrich's International Periodicals Directory« direktno iz nacionalnih bibliografija i odgovora koje su poslale redakcije časopisa i novina. Ovo se ne odnosi i na podatke za JNA u kojoj se tiraži već duže vremena određuju prema narudžbini pojedinaca, biblioteka, ustanova i komandi.

Tabela 1

Pregled tiraža vojnih listova i časopisa

	SAD	V. BRITANIJA	SR NEMAČKA	AUSTRIJA	ITALIJA	FRAN- CUSKA	SFR JUGOSLAVIJA
VOJNI LISTOVI (dnevni, nedeljni i petnaestodnevni)	Air Force Times — 162.000 Army Times — 160.000 Navi Times — 106.000		Bundeswehr — 150.000 Trupne novine ukupno — 60.000	Soldat — 20.000	Najveći tiraž vojne publicistike — 25.000	TAM (Terre, Air, Mer) — 150.000	Narodna armija 75—80.000
POPULARNI ČASOPISI I MAGAZINI	Army — 95.000 Military Review — 21.000 Air Univ. Review — 18.500 Strategy Tactics — 24.000 Infantry — 18.000	Soldier — 40.000 Royal Air Force News — 44.000 RUSI for Defence Studi — 6.500 Army Quarterly and Def. Journ. — 1.800	Information fur die Truppe — 92.000 Soldat und Technik — 35.000 Wehrkunde — 11.500 Kampfgruppen — 5.000		Truppen- dienst — 9.000 Riviste Marittima — 5.000 Francaises — 16.000	Forces Armées Francaises — 16.000	Front — 90.000 Spec. brojevi 300—450.000
POZNATIJI STRUČNO-NAU- ČNI ČASOPISI							Stručni časopisi u JNA izdaju se u tiražu od 3.000—5.000
ČASOPISI RODO- VA I SLUŽBI	Army Finance Journal — 1.800 Military Affairs (vojna istorija) — 2.000	Royal Engineers Journal — 4.500	Artillerie Rund- schau — 1.200 Bundeswehr- verwaltung — 2.000		Artigliere — 2.000	Echo de la Gendarmerie Nation. — 10.000 Medicine et Armes — 6.000	primeraka
BROJ STANOVNIKA	210.900.000	56.250.000	60.100.000	7.500.000	54.400.000	52.000.000	21.000.000
ORUŽANE SNAGE	2.252.900	351.500	475.000	52.000	427.500	503.600	240.000
PROCENTAT STANOVNIŠTVA KOJI ČITA	čita — 55% knjige 25% odra- slih stanovnika	—	knjige: oko 60% popular. 3% časopise: 86,4%	—	knjige: oko 60%	knjige: oko 60%	štampa — 65,7% knjige (beletristika) — 23% knjige (uopšte) — 36% (?)
BROJ STANOV- NIKA na jez. pod- ručju i broj O. S.	s. 302.450.000 o. s. 2.770.700 (bez Indije, N. Zelande, J. Afrike)		s. 91.100.000 o. s. 892.000				U frankofon. zemlje spadaju: Tunis, Alžir, Maroko itd.

	SSSR	NR POLJSKA	DR NEMAČKA	SAD	SFRJ
OPŠTA POPULARNA DELA koja propagiraju politiku narodne odbrane	Učis deistvovat v boju. — M., DOSAAF, 1970. — 120.000 Izdavanja Dosaafa o oružju — 300—400.000				Kako bi se Jug. bor. u ratu, N. A., 1974 — 30.000 Odbrana socijal. Jugoslavije, N.A. 1971. prodato — 108.901
POPULARNA DELA SA UŽOM TEMATI-KOM i vojni memoari	Tajnyj front, — M., Po-lit-t, 1973. — 200.000 Tanki. — M., Dosaaf, 1973. — 59.000 Poslednji šturm, Voen — izdat, 1970. — 75.000 Žukov, Memoari, 1—3 izd. — 1.500.000	Bitva o Berlin, — WMON, 1973. — 5.000+336 SEATO, WMON, 1973. — 10.000+336 Z lat vojny, okupacij. ... Tom V., WMON, 1974. — 2.000+339 Flota Polska. WMON, 73. — 4.500+339	ABC des Mitrosen. — MV DDR, 1973. — 12.000 Kriege des Altertums, MV DDR, 1974. — 20.000 Kurze Abris der Mil-i-tärgesch., MV DDR, 1974. — 12.000		Mecavina brigada, N. A. 1971. prodato — 7.000 Laserti, VIZ, 1972. — 5.000 18. slavovska brigada, VIZ, 1974. — 2.000
NAUČNA I STRU-CNA DELA	Vop. nauč. rukovod. v sov. V. S., Voen — izdat, 73. — 28.000 Vstanov. razr. voof., Voen — izdat, 1974. — 25.000 Vop. psih. v upravleni i vojskami, Voen — izdat, 73. — 25.000	Socialist. mysl voenn. -ekonom., WMON, 1972. — 1.500+336 Rozvoj artilerii ..., WMON, 73. — 1.500+336 Sily zbrojne pol. lud-ovej, WMON, 1974. — 3.000+339	Hoffman, H. — Soci-alist. Landesverteid., MV D.R, 1974. — 16.000 Grundprinc. der Oper. Kunst u. d. Taktik, MV, 1974. — 8.000 Militar. fragen in der arb. Lenins. — MV, 1974. — 7.000	U. S. Army in World War II. — 2.000 Zasede terit. snaga u ONO, VIZ, 1973. — 2.000 Oslobod. rat. naroda Vijetnama, VIZ, 1973. — 2.000	Vojna mobilizacija, VIZ, 1974. — 3.000
BROJ STANOVNIKA	250.500.000	33.725.000	17.000.000	210.900.000	21.000.000
ORUŽANE SNAGE	3.425.000	280.000	132.000	2.252.000	240.000
PROCENTAT STA-NOVNIŠTVA KOJI ČITA		štampu — 85% časopise — 71% knjige — 57%	—	čita — 55% knjige (belet.) — 23% slih stanovn. knjige (uopšte) 36% (?)	štampa — 65,7% knjige (belet.) — 23% knjige (uopšte) 36% (?)

nih snaga, uključujući i SFR Jugoslavije, uzeto je na osnovu procene Instituta za strategijska istraživanja u Londonu, pa se mora uzeti uslovno).

Tabela 3

*Prosečan broj primeraka vojnih listova sa najvećim tiražom
na hiljadu stanovnika i pripadnika OS*

Z e m l j a	Broj primeraka na hiljadu stanovnika	Broj primeraka na hiljadu pripadnika OS
S A D	0,7	71
V. BRITANIJA	0,7	111
SR NEMAČKA	2,5	316
FRANCUSKA	2,9	299
NR POLJSKA*)	3	357
SFR JUGOSLAVIJA	4,3	375

Može samo da nas raduje podatak da su tiraži vojnog lista »Narodna armija« i ilustrovanog lista »Front« veoma visoki. Ne radi se niokakvim fiktivnim tiražima, već o široko pridobijenim čitaocima među pripadnicima JNA, omladinom, radnim ljudima, rezervnim vojnim starešinama itd. Tako se veći deo tiraža »Fronta« prodaje javno, a oko 40% pripadnicima JNA, dok je kod lista »Narodna armija« obrnut slučaj. To je jedinstven primer, pogotovu kada se ima u vidu da srpskohrvatski jezik nije svetski jezik i da se distribucija listova obavlja isključivo u SFR Jugoslaviji (broj primeraka koji preplaćuju strane armije nije ovde uzet u obzir).

Prodor vojnih listova u najšire slojeve društva izuzetno je značajan za širenje opštevojnih informacija i znanja, što je neprocenljiv doprinos koncepciji opštenarodne odbrane i formiranju kulture odbrane i zaštite.

To se isto može reći i za popularne knjige i brošure (*videti tabelu 2*). Stručni časopisi i knjige, kao i publikacije sa rezultatima naučnoistraživačkog rada u oblasti narodne odbrane, distribuiraju se najvećim delom u okviru oružanih snaga. Njihovi tiraži su na nivou srodnih publikacija u armijama Varšavskog ugovora, dok su veći od sličnih izdanja u armijama NATO-pakta. Izuzetak su časopisi u DR Nemačkoj, a kada su u pitanju stručni i oni u Austriji, do-

*) Poljski vojni list »Żołnierz Wolności« izlazi u tiražu od 100.000 primeraka. (Podatak u »Ulrich's ...)

nekle i u SR Nemačkoj, što je sasvim razumljivo kada se ima u vidu veličina nemačkog jezičkog područja i bogata tradicija vojno-izdavačke delatnosti u tim zemljama.

Interesantan je podatak da se u jednoj velikoj zemlji kao što su SAD i na tako velikom jezičkom području značajna publikacija »Armija SAD u drugom svetskom ratu« (80 tomova) štampa u tiražu od samo 2.000 primeraka. U slučaju da za neki tom postoji veće interesovanje američko Ministarstvo odbrane je spremno da ustupi pravo nekoj privatnoj firmi da ga preštampa.

Izuzeci u zapadnim zemljama su neki opšti priručnici koji se dele besplatno. Tako je, na primer, u Švajcarskoj priručnik za civilnu zaštitu »Zivilverteidigungsbuch« izdan u tiražu od blizu milion primeraka i podeljen besplatno. Međutim, drugi priručnik o totalnoj odbrani (»Der Totale Widerstand«) prodat je u 21.000 primeraka (u tri izdanja).

KOLIKO SE ČITAJU VOJNE PUBLIKACIJE

Kada se govori o širenju i čitanju štampe i stručnih publikacija, mora se imati u vidu da su tiraži samo jedna strana problema — mada veoma važna. Tiraž i njegova pravilna distribucija uvek znače komunikacioni potencijal, a veličina tiraža je pretpostavka da publikacija može dospeti do što šire čitalačke publike.

Druga strana problema, kada se govori o širenju informacija i znanja putem pisane reči, jeste navika, odnosno kultura čitanja i korišćenja biblioteka. Nismo mogli doći do podataka koliko se čitaju vojne publikacije i koliko se koriste biblioteke, pa smo — na osnovu ispitivanja javnog mnjenja metodom ankete — izneli podatke o navici čitanja u pojedinim zemljama.

Poznati sociolog R. Eskarpi, koji se posebno bavio ovim pitanjem, navodi da je anketa sprovedena u Italiji 1962. godine u svim društvenim sredinama (bilo je izabrano 400 osoba) pokazala da oko 60% Italijana čita knjige. Slične ankete, znatno širih razmera, pokazale su da je slično stanje i u SR Nemačkoj, Holandiji, Francuskoj i Švajcarskoj, a da je omladina ona kategorija društva koja najviše čita.

U Poljskoj je slično istraživanje pokazalo da 85% stanovnika čita štampu, 71% — časopise, a 57% — knjige.

U SSSR-u, koji se smatra zemljom u kojoj se najviše čita, istraživanje je pokazalo da u gradovima čita štampu — 89,3% stanov-

nika, knjige — 75,3%, a časopise — 72,3%. Oko 170 miliona stanovnika učlanjeno je u biblioteke i svaki čitalac pročita godišnje, prosečno, 20 knjiga.

Poznati Galupov institut u SAD je 1967. godine istraživao koliko Amerikanci čitaju, pri čemu je bilo odabrano 1.549 osoba iz svih krajeva SAD. Tom prilikom je ustanovljeno da 45% Amerikanaca ne čita ništa, da 20—25% odraslih čita knjige, a 70% ne koristi javne biblioteke.

Institut društvenih nauka u Beogradu je 1964. godine ispitivao koliko Jugosloveni čitaju štampu; za ovo je bilo odabrano 2.676 osoba, a rezultati su pokazali da 65,7% Jugoslovena prati štampu. Godine 1967. izvršeno je anketiranje koliko se u SFRJ čitaju knjige (lepa književnost); u toj anketi učestvovalo je 2.500 osoba, a rezultati su pokazali da samo 23% Jugoslovena čita beletristiku. U anketi sprovedenoj 1966. godine na pitanje da li imaju vremena za čitanje knjiga (bez obzira na vrstu) 36% ispitanika odgovorilo je potvrdno.

Rezultati istraživanja kulture i navike čitanja svakako su jedan od indikatora koliko se u kojoj zemlji čitaju publikacije, što se donekle odnosi i na vojne publikacije. Centar za andragoško-psihološka i sociološka istraživanja u JNA vršio je 1970. godine istraživanja kako starešine i vojnici koriste vojnu štampu. Rezultati su pokazali da pripadnici JNA čitaju znatno više nego što je to slučaj u društvu, pa je i to jedan od razloga ovako visokog tiraža vojne štampe. Ovome su, svakako, doprineli i stalni i sistematski rad na ideološko-političkom obrazovanju, korišćenje informacija koje pruža vojna štampa i veoma razgranata mreža vojničkih klubova i biblioteka.

Ne raspolazemo tačnim podacima o tome koliko se čitaju stručne i naučne publikacije, odnosno koliko se koriste stručne biblioteke u JNA. Međutim, na osnovu nekih poznatih činjenica možemo zaključiti da bi stanje moglo i trebalo da bude bolje. Neosporno je da bi saradnja izdavača, biblioteka i komandi na propagiranju knjiga i čitanja trebalo da bude uspešnija, stalna i dobro organizovana. Radi podrštvljavanja odbrane bilo bi veoma korisno da se krug čitalaca i stručnih vojnih publikacija, a ne samo štampe, što više proširi i van okvira JNA. Početni rezultati su već postignuti, ali treba sa još više entuzijazma raditi na tome. Zaslužuju pažnju i predlozi da se pri nacionalnim bibliotekama republika i pokrajina, kao i nekim univerzitetskim bibliotekama, oforme odeljenja vojne knjige, naravno uz pomoć JNA. Sa sličnim zahtevima javljaju se i neke mesne zajednice, koje bi rado videle vojne publikacije u svojim bibliotekama.

Koliko je ovaj zadatak na stvaranju navika čitanja i širenju vojnih publikacija značajan za praćenje razvoja vojne nauke i savlađivanje savremene vojne tehnologije, najbolje svedoči podatak da se i danas, pored prodora savremenih sredstava masovnog komuniciranja, oko 90% znanja u obrazovnom procesu stiže iz knjiga.

ZAINTERESOVANOST ARMIJA U EVROPI ZA ŠIRENJE VOJNE PUBLICISTIKE

Zainteresovanost za širenje vojnih informacija i znanja sve je veća u rukovodećim vojnim krugovima mnogih evropskih zemalja. Osnivaju se komisije, organizuju savetovanja i prave analize kako bi vojna publicistika doprinela što boljem informisanju pripadnika armija tih zemalja.

Tako je, na primer, bivši ministar odbrane i sadašnji kancelar SR Nemačke Helmut Šmit osnovao jednu komisiju (»Kommission zur Neuordnung der Presse-und Informationsarbeit in der Streitkräften«) koja je pre izvesnog vremena predložila da se umesto trupnih časopisa i novina, koji izlaze u tiražima od po 3.000 primeraka (ukupno oko 60.000), osnuju tri standardna vojna lista sa tiražem od po 100.000 primeraka — za KoV, ratnu mornaricu i ratno vazduhoplovstvo, s tim da se dele besplatno. Ministarstvo odbrane SR Nemačke bi to finansiralo sa 1,2 miliona DM.

I u Francuskoj su došli do sličnog rešenja. Pojedini brojevi časopisa KoV »Terre information« već se rasturaju besplatno u tiražu od 100.000 primeraka.

U Italiji je redakcija časopisa »Rivista Marittima« pokrenula pitanje praćenja vojne publicistike i predložila čitaocima da iznesu svoja mišljenja. Poznati autor pomorskog godišnjaka »Almanacco Navale« dr Gordjerini u svojoj analizi ističe da periodika koja tretira najšire vojne probleme u Italiji teško da prelazi plafon od 25.000 distribuiranih primeraka za čitanje. On navodi da se časopis »Rivista Marittima« štampa u oko 5.000 primeraka od kojih polovina ide civilnim korisnicima, dok je samo u italijanskoj RM zaposleno oko 4.000 aktivnih lica. Osim toga, pomorska periodika interesuje svega 10—12.000 čitalaca, mada je Italija izrazito pomorska zemlja. Vazduhoplovne informacije prodaju se u 5—6.000 kopija, a mornarička knjiga ima tiraž od najviše 3.000 primeraka. Ujedno dr Gordjerini napominje da je 1970. godine u Klubu Turati u Milanu održano savetovanje o vojnim informacijama u Italiji; tom prilikom je donet za-

ključak da one nisu prodrle u javnost i da vojni službeni organi treba više da se zainteresuju za širi plasman vojne publicistike.

U sovjetskim zvaničnim materijalima o vojnoj publicistici se kaže: »Štampa ima ogromne mogućnosti u agitaciono-masovnom radu. Ona je neiscrpan izvor znanja o najraznovrsnijim pitanjima. Novine i časopisi postali su stalni saputnici vojnika. U svakoj lenjin-skoj sobi nalaze se centralne i okružne novine i časopisi. Mnogi voj-nici ih pretplaćuju na lični zahtev. U jedinicama se organizuje raz-govor o najinteresantnijim materijalima iz novina i časopisa... Veliki rad na propagandi dostignuća nauke i tehnike, kao i širenju vojnotehničkih znanja, obavlja se neposredno u jedinicama i odelje-njima... Praktikuje se razmatranje tehničke literature, knjiga i članaka...«.

Koliko se čitaju vojne publikacije, može se zaključiti iz poda-taka o korišćenju vojnih biblioteka. Tako se navodi da je, na primer, Biblioteka Taškentskog doma oficira izdala na čitanje za godinu dana 100.000 knjiga.

ZAKLJUČAK

Iz navedenih podataka vidi se koliko je mnogo postignuto u ši-renju vojne publicistike u nas. To je istovremeno i potvrda da se i u širenju stručnih i naučnih publikacija može učiniti znatno više. Danas se praktikuje da biblioteke otkupljuju najveći deo tiraža stručnih publikacija. Zato su neophodni svestranija i bolja saradnja izdavača, biblioteka i komandi, poboljšanje rada mreže stručnih vojnih biblio-teka i njihovo kadrovske jačanje radi što uspešnijeg širenja navika i kulture čitanja i stručnog rada.

Nadamo se da će ovaj prilog doprineti sagledavanju pitanja ši-renja vojne publicistike, stručnih i naučnih publikacija, a i naših uspeha i propusta u ovoj oblasti. S ozirom na to da je danas pred JNA i celo društvo postavljeno ostvarivanje koncepcije opštenarodne odbrane, sasvim je razumljivo da — zajedno sa stvaranjem materi-jalne, organizacione i kadrovske baze koncepcije opštenarodne od-brane — širenje vojnih informacija i znanja predstavlja jedan od ključnih zadataka, jer doprinosi stvaranju i širenju kulture odbrane i zaštite, stalnom poboljšanju stručnog rada i permanentnom obrazo-vanju, što je preduslov optimalnog korišćenja naše doktrine, mate-rijalnih sredstava i naoružanja u eventualnom ratu.

Ocena koju je dao drug Tito posebno nas na to obavezuje: »Naša vojna publicistika mora da doprinosi teoriji i praksi sistema ONO,

posebno oružanih snaga, da podstiče stvaralaštvo, da naša i strana dostignuća učini dostupnim ne samo oružanim snagama već i društvu u cjelini, da pomogne u iznalaženju najboljih rješenja. Mislim da je to i do sada dobro činila, ali u novim uslovima mora i više i bolje«.

LITERATURA

1. Bukumirović S.: *O značaju vojne pisane reči*, »Vojno delo«, br. 6/1974, s. 99.
2. Čubarjan O. S.: *Socijalni problemi čitanja*, »Međunarodni seminar. Knjiga u razvoju savremenog društva«, Beograd, Narodna biblioteka SR Srbije, 1973, str. 44.
3. Tiraži vojne štampe i časopisa, izuzev jugoslovenskih, uzeti su iz: *Ulrich's International Periodicals Directory. Fifteenth Edition 1973—1974*, New York, R. R. Bowker Co., 1973, str. 1462—1481. Brojno stanje oružanih snaga i broj stanovnika uzeti su iz publikacije: *The Military Balance 1973—1974*, London, The International Institute for Strategic Studies, 1973, str. 2—29.
4. Podaci o tiražima navedenih knjiga nalaze se, uglavnom, u pomenutim knjigama. Podaci o prodanim tiražima »Narodne armije« uzeti su iz: *Izdavačka delatnost NA*, »Bilten«, 2/1972, str. 8—10.
5. Knoche-Rudolf: *Medienstatistik der BRD*. — U knjizi: *Gesellschaftliche Kommunikation und Information*. — Frankfurt/M., Athenäum Verlag, 1973, str. 764.
6. Pavlov B.: *Voenno-istoričeskaja služba Pentagona*, »Voenno-istoričeskij žurnal«, 12/1972, str. 89.
7. *Schutz und Wehr*, 9—10/1969, str. 10.
8. *Schweizer Soldat*, 12/1972, str. 29.
9. Eskarpi R.: *Uloga knjige u savremenom društvu*, »Međunarodni seminar. Knjiga u razvoju savremenog društva«, Beograd, Narodna biblioteka SR Srbije, 1973, str. 33—34.
10. Stankjević V.: *Istraživanja čitanja i njihov značaj za delatnost biblioteke*, »Međunarodni seminar. Knjiga u razvoju savremenog društva«, Beograd, Narodna biblioteka SR Srbije, 1973, str. 87.
11. Čubarjan O. S.: *Obščee bibliotekovedenie: itogi razvitja i problemy*, Moskva, 1973, str. 60.
12. Kanevskij B. P.: *O nektoryh social'nyh problemah bibliotečnogo dela v SSA*, »Bibliotekovedenie i bibliografija za rubežom«, Moskva, 1971, Vyp. 38, str. 30.
13. *Masovno komuniciranje u Jugoslaviji*, Beograd, Institut društvenih nauka i Jugoslovenski institut za novinarstvo, 1965, str. 24.
14. Smiljanić R.: *Odnos građana prema autentičnim vrednostima u kulturi*, Izveštaji i studije, sv. 11, Beograd, Institut društvenih nauka, 1967, str. 1.
15. Vučenov N.: *Knjiga kao instrument obrazovanja u savremenoj tehničkoj civilizaciji*, »Bibliotekar«, Beograd, 3—4/1973, XXV, str. 321.
16. *Das ist ja zum Winseln*, »Stern«, 15/1973, str. 206.
17. *L'état-major de l'armée de terre...*, »Mond«, 26. april 1974, str. 29.
18. Gorgherini G. i Nassigh R.: *Publicistica Militare e Navale. Riferma o creazione*, »Rivista Marittima«, 4/1974, str. 67—76.
19. *Partijno-političeskaja rabota v vooružennyh silah SSSR 1918—1973*; Moskva, »Voenizdat«, str. 297, 326, 340.
20. Tito Josip Broz: *Intervju časopisu »Vojno delo«*, 1/1974.